

अवयवदान प्रबोधन काळाची गरज : एक अभ्यास

Dr. Ladaf S.K.

**Dept of History , Azad Mahavidyalaya , Ausa ,
Dist. Latur (Maharashtra).**

प्रस्तावना :

सृष्टी निर्मिती का व कशी झाली ? सृष्टी मध्ये जिवन सृष्टी केव्हां अवतरली ? तसेच पृथ्वी शिवाय अन्य कोणत्या गृहावर जिवन सृष्टी आहे काय ? या सारखे अनेक प्रश्न आज ही गुढ व रहस्यमय असुन आनखी कित्येक शतके संशोधकांना, वैज्ञानिकांना मोठ्या प्रमाणानात वैचारीक खाद्य पुरवीणारे महत्त्वपूर्ण प्रश्न आहेत.सृष्टी निर्मिती किंवा जिवन सृष्टी जेवढी रहस्यमय आहे त्यापेक्षा किती तरी अधिक रहस्यमय मानवाचा मेंदु आहे. मेंदुला शरीराचा महासंगनक शरिराचा राजा, शरीराचा नियंत्रक अशा विशेषांनी संबोधले जाते. या भूतलावर मानवाने जेवढी वैज्ञानिक गरुड झेप घेतली कि या मेंदुच्या बळावरच तत्त्वतच मानवाने मानवालाच नष्ट करणारे जेवढी विनाशकारी शस्त्र आस्तरे निर्माण केली ती सुध्दा या मेंदुनीच कला साहित्य, धर्म, राजकारण, समाजकारण, अशा मानवी जीवनाशी निगडीत असलेल्या विविधक्षेत्राचा संबंध मेंदुशी येतो तसे पाहिले तर मानवाचा इतिहास म्हणजे मानवाने लावलल्या शोधांचा इतिहास असतो इतिहासामध्ये मानव कसा उत्क्रांत होत गेला याची माहिती घेतली आहे. ड्राविनचा उत्क्रांतीवारी सिध्दांत किंवा तत्सम सिध्दांत अंप नावाच्या वानरापासुन किंवा अदिमानवापासुन होमो इरेक्टस (पेकिंग मानव) होमोसिपियन विचारी, (निअॅडरॅयल) मानव होमो सेपियन - अधिक विचारी क्रोमॅनोन मानव अधुनिक मानव असा मानवी उत्क्रांतीचा विकास प्रवास राहिला . असल्याचे प्रतिपादन करतात याचा सर्व विकास प्रक्रियेचा मुळ असलेल्या विकास म्हणजे मेंदु होय.१

मृत्यू :-

सर्वसाधारण पने व्यक्तिची जैवीक प्रक्रिया थांबण्याच्या अवस्थेला मृत्यू म्हणटले जाते. एखाद्या व्यक्तीच्या ऱ्हदयाचे कार्य जेव्हां ठरावी काळ थांबते किंवा मेंदुतिल क्रिया थांबतात तेंव्हा त्या व्यक्तीचा मृत्यू झाल्याचे घोषित केले जाते. दूसऱ्या शब्दात म्हणायचे असल्यास जिवीत प्राण्याला जिवंत राहण्यासाठी मदत करणाऱ्या जैवीक क्रियांचा अंत म्हणजे मृत्यू होय. श्वासो श्वास बंद पडने इत्यादी लक्षण आढळल्यास वैदीक दृष्ट्या मृत्यू समझला जातो. जन्माला आलेल्या प्रत्येक सजिवाला मृत्यूला सामोरे जावे लागते.२

अवयव दाराचे प्रकार :-

शरिर विविध अवयवांच्या कार्यक्षमतेवर अवलंबुन असते दुदैवाने कांही रुग्णांची बाबतीत अवयव निकामी झाल्यास अन्य देहातील अवयवांची आवश्यकता आसते. अवयवदान हे केवळ मेंदु झालेल्या रुग्णातच होत नुसत कांही अवयवांच्या बाबतीत जिवंत सदृढ व्यक्तींनाही आवयव दान करता येत असते. व्यक्ती जिवंत असतानाच त्याच्या स्तःच्या आरोग्यावर कोणतेही विपरित परिणाम होऊ न देता त्याच्या शरिरातील कांही अवयवांचे मर्यादीत प्रमाणात दान करता येते जैसे मुत्रपिंड (किडणी) व्यक्तीच्या शरिरात दोन मुत्रपिंडे (किडणी) असतात त्यापैकी एक किडनीवरही त्याचे नैसर्गिक कार्य व्यवस्थित होत असल्यामुळे एका किडणीचे दान करता येऊ शकते यकृताचा कांही भाग यकृत हा एक स्वयःपूर्ण निर्माणक्षम आवयवापैकी एक आवयव आहे. त्यामुळे यकृतांचा दहा टक्के ते पन्नास टक्के जिवंत पणीच इतर गरजुना किंवा रुग्णांना देता येऊ शकते. कायद्यानुसार जिवंत व्यक्ती फक्त आपल्या आईवडील मुलगा, मुलगी, भाऊ, बहिण, पती,पत्नि इत्यादींना आवयव दान करू शकते. ३

नैसर्गिक मृत्यूनंतर करता येणारे अवयव दान :

संपूर्ण देहाचे अवयव दान नेत्रदान सहा तासाच्या मृत व्यक्तीची व्हदय क्रिया बंद पडल्याने शरीरातील अन्य अवयवांना होणारा रक्त पूरवठा खंडित झालेला असतो. त्यामुळे मृत व्यक्तीच्या अन्य अवयवाचे दान करता येत नाही. एकूणच अवयवदानाचा व अवयव प्रत्यारोपणाचा मुख्य उद्देश हा संबंधीत रुग्णाचे प्राण वाचवणे हाच असतो. वरील तीन प्रकारांचे व त्या त्या प्रकारच्या निकशाप्रामाणे ठराविक वेळेत अवयव दान करता येतो. ४

अवयव दानाची प्रक्रिया व अवयवदात्यांचे संमतीपत्र :-

मृत्यूनंतर अवयवदान करू इच्छिणाऱ्या व्यक्तीने शासनाच्या विहित नमुन्यात अवयवदान संमतीपत्र फॉर्म नं. ५ भरणे आवश्यक आहे. हा फॉर्म नोंदणीकृत रुग्णालयात शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयात जिल्हा आरोग्य केंद्राकडे भरता येऊ शकते या फॉर्मवर जवळच्या नातेवाईकाची स्वाक्षरी असावी संमतीपत्र ऑनलाईन पध्दतीने सुध्दा भरता येऊ शकते राष्ट्रीय अवयवदान व उती प्रत्यारोपन संघटन आणि हेल्पलाईन नं. १८००११४७७० भरता येऊ शकते एखाद्या व्यक्तीनेत अवयव दानासाठी विहित नमुन्यातील फॉर्म भरला नसला तरी मृत्यूनंतर त्याचे नातेवाईक लेखी संमती देऊन मृत व्यक्तीच्या अवयवाचे दान करू शकतात यावरून अवयवदान प्रक्रियेसाठी जवळच्या नातेवाईकांची भूमिका ही अधिक महत्त्वपूर्ण ठरते त्यामुळे अवयवदाना संबंधी संपूर्ण कुटूंबाला पुरेशी स्पष्टता असणे आवश्यक आहे. ५

मानवी अवयव प्रत्यारोपन कायदा :- (८ जुलै १९९४)

विज्ञान व तंत्रज्ञान हे दोन शस्त्र आहेत एका देहातुन दुसऱ्या देहात अवयव प्रत्यारोपन करता येते ही विज्ञान व तंत्रज्ञानाची विधायक बाजू होय परंतु याच अवयव प्रत्यारोपनासाठी तस्करी भसवा भस्वीचा सुळसुळाट गोरगरीबांना आर्थिक अमिष दाखवुन अवयवांचा गैर व्यवहार करणारी टोळी ऐवढेच काय तर कांही नामांकीत शहरांचा कांही प्रख्यात रुग्णालयात अशा बेकायदेशी बाबी निदर्शनास येऊ लागल्या आहेत. ही विज्ञान तंत्रज्ञानाची विधायक बाजू होयच विशेषतः १९८० ते १९९० या काळात मुत्रपिंड (किडणी फसवणुकीचे) प्रकार उघडकीस आले. या काहात मानवी अवयव प्रत्यारोपन संदर्भात कोणताही कायदा असतित्वात नसल्याने अवयवांचा काळा बाजार पणा तेजीत आला होता. सत्र सामान्य माणुस या प्रकारात भरडून निघाला होता. कारण किडणी देणारी व्यक्ती सहसा दारीद्र्य रेषेखालीलतील असे, तर किडणी घेणारी व्यक्ती ही श्रीमंत कुटूंबातील असे या व्यवहारात गरीब व्यक्तीचे मोठ्या प्रमाणात शोशन होई त्या मुळे या प्रकारच्या आवैद्य व बेकायदेशीर व्यवसायावर नियंत्रण प्रस्तापीत करण्यासाठी भारत सरकारने ८ जुलै १९९४ मानवी अवयव प्रत्यारोपन कायदा लागू केला पुढे २००८, २०११, २०१४ मध्ये या कायद्यात प्रसंगानुसार अवयव प्रत्यारोपन कार्यात एक वाक्यता प्रस्तापीत व्हावी तसेच यातील गैर प्रकाराला आळा घालणे व नागरीकांचे आरोग्य आबाधीत राखणे या उद्देशाने हा कायदा लागू करण्यात आला.६

निष्कर्ष :-

आज अवयव दान प्रबोधन होणे काळाची गरज आहेसा. अवयवदान आतापर्यंत कोणी केले आहे. आणि अवयव दान करण्यासाठी रजिस्ट्रेशन केले आहे. आणि कशा पध्दतीने केली जाते याची सविस्तर माहिती होणे हे अत्यंत आवश्यक आहे. कारण अवयवदान करण्यासाठी किंवा एखाद्याव्यक्तीचे प्राण वाचवण्यासाठी करण्यात येणारी प्रक्रिया व शासनाने घालुन दिलेल्या आटी याची पूर्णपणे प्रबोधन होणे किंवा सामाजामध्ये याची माहिती होणे काळाची गरज आहे असे मला वाटते.

संदर्भ :-

१. विजय कुलकर्णी - आंतरशास्त्रीय विद्यापरीषद मानवी उत्पत्ती विकासाचे विविध टप्पे
संपादक : एन.बी. सुर्यवंशी — २७ फेब्रुवारी २०१६ — पृष्ठ क्र. ९३
२. रामभाऊ मुटकुळे
विजय कुलकर्णी
साईनाथ राटोड - आरुणा प्रकाशन प्रथम आवृत्ती
फेब्रुवारी — २०२२ पृष्ठ क्र. १६२
३. कित्ता - पृष्ठ क्र. १६६
४. कित्ता - पृष्ठ क्र. १६८
५. कित्ता - पृष्ठ क्र. १७०
६. कित्ता - पृष्ठ क्र. १७२, १७३
माटे म.श्री. प्राचीन भारताचा इतिहास

अ.रा. कुलकर्णी	-	प्राचीन भारताचा इतिहास
पवार धारापूरे	-	प्राकृतीक भूगोल , पिंपळापूरे प्रकाशन
मोरवंचीकर	-	प्राचीन भारताचा इतिहास , पिंपळापूरे प्रकाशन
सोमनाथ रोडे	-	प्राचीन भारताचा इतिहास, पिंपळापूरे प्रकाशन नागपूर
रामभाऊ मुटकुळे	-	महाराष्ट्राचे शिल्पकार
मेंदुचा किमया आणि चित्रकला	-	दैनिक लोकसत्ता ७/११/२०१५